

Natten är dagens mor: Religiösa visioner i dagens Sverige

ANTOON GEELS

Antoon Geels är professor i religionshistoria med religionspsykologi vid Centrum för teologi och religionsvetenskap, Lunds universitet.

Det är söndag i Degeberga församling och högmässan i Vittskövle kyrka är slut. Prästen Anders står på kyrktrappan och skakar hand med församlingsborna. Sist i kön är Elsa, som sa: "Jag tyckte om din predikan idag, Anders. Du talade så vackert om Jesus. Han blev återigen så levande för mig. Men... det är svårt att tala om det... Jag har sett honom."

Prästen såg att det Elsa berättade var viktigt för henne. Därför bad han Elsa följa med till församlingshemmet för att prata vidare. Elsa berättade försiktigt och med inlevelse om sin syn- och hörsel förnimmelse av Jesus.¹ Anders lyssnade intensivt, och när Elsa talat färdigt och väntade på hans svar sa han ungefär följande. "Elsa, du och jag känner varandra sen många år tillbaka. Går du fortfarande på kvällsgymnasiet? Hur har du det hemma, förresten? Du har ju fyra barn, och din man gör väl inte mycket därhemma." Anders såg fundersam ut, strök sig över hakan och sa: "Vet du vad Elsa, du skall få ett namn och ett telefonnummer av mig. Han heter Magnus. Ring honom. Det är en gammal vän till mig".

"Vem är denna Magnus?" undrade Elsa.

"Tja, du vet, vi växte upp tillsammans och känner varandra sen skollåldern."

"Ja, men vem är han?"

"Han jobbar som psykiater".

Anders budskap är kort och gott att Elsas upplevelse, det kanske viktigaste som har hänt i hennes liv, är ett uttryck för överspändhet. Och då

¹ Denna berättelse och artikeln i övrigt bygger på min bok *Förvandlande ögonblick, gudsuppenbarelser i vår tid* (2001), utgiven av Artos förlag.

behöver man hjälp, inte av en präst utan av en psykiater eller psykolog. Det finns piller för att ta bort symtomen, tänkte kanske Anders.

Men det var det sista Elsa ville höra. Upplevelsen var oerhört verklig för henne, något av det viktigaste som har hänt, en upplevelse som radikalt förändrade hennes liv, hennes religiositet. Det var därför hon sökte upp prästen.

Jag har under några års tid samlat berättelser av det här slaget. Och det är om detta projekt denna artikel handlar.

Det hela började i slutet av 80-talet, då man kunde läsa följande annons i två sydsvenska tidningar: "Har Du sett eller hört Jesus? Eller andra religiösa gestalter? Vill Du berätta om Dina upplevelser?" Svar skulle skickas till undertecknad under adress Teologiska institutionen i Lund, som den då hette. De första reaktionerna kom inte från visionärer utan från journalister, bland annat på tidningarna Arbetet och Expressen. Det är förmodligen denna massiva massmediala uppbackning som gav upphov till den mängd brev som strömmade in till institutionen. Förutom uppmärksamheten i dagspressen presenterades forskningsprojektet i såväl radio som television.

De flesta informanter, det rör sig om ett hundratal, delgav redan i en första skrivelse vad för slags upplevelse de hade haft. Som svar på deras skrivelse skickade jag ett individuellt anpassat standardbrev med information om att projektet skulle ta några år att genomföra och att jag i ett första steg av samarbetet gärna såg att brevskrivaren svarade på två frågor: (1) Kan Du berätta mer om Din livssituation vid tidpunkten för upplevelsen? (2) Skulle Du vilja berätta något om Ditt liv, var Du är född, arbete, utbildning, religionens betydelse för Dig och Dina föräldrar,

samt viktiga upplevelser som påverkat Ditt liv i en eller annan riktning (t.ex. sjukdom, dödsfall i familjen, giftermål, skilsmässa). Om informanten hade haft en vision av en konkret gestalt, t.ex. av Jesus, ställdes en tredje fråga: "Hur såg Jesus ut? Liknade han någon bild eller tavla Du sett förut?"

Frågorna var med avsikt öppet formulerade. Syftet var att låta informanterna själva berätta, med minsta möjliga påverkan utifrån. Denna del av metoden kallades "Critical Incident Biography", dvs. en kort levnadsteckning, som preciserades till 6–8 sidor, som fokuserar på informanternas egen bild av de avgörande upplevelser som påverkat livet. Praktiskt taget samtliga skickade de begärda uppgifterna, som många gånger vida översteg det omfång vi bad om.

Som svar på den första öppna frågan beskrev nästan alla en svår livssituation vid tidpunkten för den visionära upplevelsen. Jag lade också märke till andra grundläggande faktorer som tycktes ha betydelse för många av informanterna, särskilt den religiösa socialisationen och föräldrarelationen. För att få ytterligare information skickades en enkät med ett antal frågor och påståenden som kunde grupperas under fyra rubriker: den religiösa aktiviteten, mätt i termer av kyrkobesök, bibelläsning och böneliv; attityden till Bibeln; gudsbilden samt den religiösa orienteringen eller typen av religiositet.

Endast några få avstod från att besvara enkäten. Stimulerad av den höga svarsfrekvensen (ca 96 procent) skickades samma enkät igen, men den här gången byttes tempus, från presens till imperfekt. I ett följebrev förklarades syftet med detta: att komma underfund med skillnader i ovan nämnda grupper av variabler före och efter den religiösa visionen. Denna del av materialinsamlingen är behäftad med metodiska svårigheter. Först har vi tidsaspekten och minnespsykologiska faktorer. Somliga beskrev visioner som låg ca femtio år tillbaka i tiden! Men minnet och återberättelsen av dem kunde fortfarande ge upphov till tårar. Intensiva, positiva upplevelser tenderar man att minnas bra. Jag skall aldrig glömma vad en gammal kvinna skrev till mig alldeles i början av sitt långa brev. "Det jag skall berätta för dig nu", skrev hon, "hände för femtio år sedan. Men när jag skriver om det idag får jag fortfarande tårar i ögonen."

Enkätmaterialen bearbetades med statistisk metod, medan det övriga materialet bearbetades med en kvalitativ metod, den så kallade "grundad teori", en metod för att analysera kvalitativt material. Trettiofem representativa fall valdes ut och blev föremål för upprepade jämförelser för att söka lagbundenheter och skillnader. En del av resultaten av detta arbete följer nedan.

Kaos är granne med Gud

Den mest iögonfallande gemensamma nämnaren för de trettiofem fallen är att det tycks finnas ett samband mellan någon form av livskris och den religiösa visionen. Det är emellertid ingen ny iakttagelse. Ett sådant samband har observerats alltsedan religionspsykologins barndom.

Under 1960-, 1970- och 1980-talen har en rad sociologiska studier kring religiös erfarenhet i vår tid publicerats, framför allt i USA, England och Finland. De engelska och amerikanska motsvarigheterna till Statistiska centralbyrån redovisade att inte mindre än 31 procent engelsmän och 35 procent amerikaner svarade positivt på frågan: "Har du någonsin känt dig vara mycket nära en mäktig andlig kraft som föreföll lyfta dig ut ur dig själv?" Fjorton respektive sjutton procent av dem menade att de flera gånger eller ofta upplevt sådant. Av dessa drygt trettio procent var kvinnorna starkare representerade än män (41 respektive 31 procent). På frågan "I vilket sinnestillstånd befann du dig före upplevelsen?" svarade precis hälften att de befann sig i en situation av stress. Ytterligare sex procent kände sig förvirrade. Intensiva religiösa upplevelser tycks, i många fall, uppkomma i en livssituation av djup stress. Det handlar snarare om akut stress än långvarig stress. Andra situationer som påverkar religiös erfarenhet är ensamhet och närhet till naturen.

Akuta kriser av det här slaget framgick tydligt av mitt insamlade material. Några av de mest dramatiska exemplen är följande. Norrmannen Reidar, vars tonårstid sammanföll med tyskarnas ockupation av Norge, råkade under denna tid ut för en rad tråkiga incidenter som ledde till att han kom på fel spår: han blev kriminell och åkte in och ut i fängelser under många år. När kriminaliteten kopplades till knarkhandel och heroin-

missbruk kom Reidar till en punkt då läkarna inte gav honom lång tid kvar att leva. Reidar bestämde sig då för att ta en sista spruta, klättrade uppför Älvsborgsbron och tänkte hoppa. Det var i denna desperata situation Reidar fick sin syn- och hörselupplevelse av Jesus:

Jag lyfte min fot ut över tomheten. Men då var det plötsligt som om någonting hade hållit mig tillbaka, och jag lyckades aldrig ta steget fullt ut.

Dittills hade sommarmorgonen varit ljus och klar, jag hade kunnat se hela staden, hela Hisingen, hamnen, öarna och havet. Men nu stod jag plötsligt som i en dimma. Framför mej bildades konturerna av ett ansikte. Var det hallucinationerna igen?

Men bilden tecknade sig klarare. Jag såg inga ansiktsdrag, men jag såg, att huvudet bar en krona av törne och att håret var lockigt och guldkimrande. Det liksom strålade ljus från det, och jag såg hur två händer med sår i handflatorna sträcktes mot mej. Och jag hörde en röst, så mjukt och faderligt kärleksfull, att jag aldrig hade hört någonting liknande förut.

–Reidar, Reidar, fick jag höra. Nu har du försökt allt här i livet. Du har förlorat allt. Ingenting finns mera kvar. Det enda du ser fram emot är att ta ditt liv. Om du gör det, går du evigt förlorad och det kommer inte att finnas något minne kvar av dej. Men du har glömt att räkna med mej. Lägg resterna av ditt liv i mina händer, så skall jag hela och frälsa dej.

Även Mary stod på självmordets brant. I många år hade hon sökt en mening med livet och umgåtts med självmordstankar, som i ett slag sopades undan när hon i en vision mötte Jesus. Plötsligt såg hon en väg ut ur livets kaos. Hon berättar:

Jag satt helt avslappnad på yttertrappan till huset där jag bodde och jag tror inte det rymdes en enda tanke på någonting i mitt huvud. Det var en het sommardag och inte ett moln på himmeln. Så lyfter jag blicken uppåt och vad ser jag där? Jo, en kristusgestalt över hela himlen. Den var ”gjord” av moln och den var enorm. Kristus stod där rakryggad med manteln veckad omkring sig. Vid hans högra sida låg en stor lejonhane med en väldig man och tassarna snällt utsträckta framför sig. Mantelns släp bredde ut sig över en vidsträckt horisont. Kristusgestaltens ansikte var långsmalt med långt hängande, lite vågigt hår. Runt huvudet

var en gloria (som jag aldrig sett på någon bild) den kan närmast liknas vid mycket utdragna trianglar med spetsen uppåt. I samma stund som jag fick se denna kristusgestalt vände han blicken rätt emot mig och gjorde en gest med höger hand som bara kunde tolkas på ett sätt – följ mig. I nästa sekund var allt borta.

Det finns många likheter mellan Reidar och Mary. Båda hade en dålig modersrelation, båda har gått igenom en svag religiös socialisation. Men till skillnad från Reidar uppvisade Mary redan i skolåldern ett starkt engagemang i etiska, livsåskådningsmässiga frågor, särskilt frågor kring liv och död. En annan intressant likhet är att båda möter Jesus, som betydde mycket för Mary under skoltiden. Det var ju några ord av Jesus som lade grunden för Marys livssyn. I Reidars fall aktualiserades Jesus av en grupp kristna ungdomar som besökte fängelser och av den frälste fängelsekamraten Jalle. Psykologiskt sett är det med andra ord ingen slump att det var just Jesus de mötte, eftersom Jesus hör till det ”kognitiva bagage” de hade med sig.

Krisens innehåll kan självfallet vara av helt olika slag: sjukdomstillstånd, skilsmässa, existentiell ångest m.m. En av de frågor som ställdes var hur den visionära upplevelsen innehållsmässigt förhåller sig till den religiösa socialisationen. Man kan ju vänta sig att de som har gått igenom en stark religiös socialisation i första hand ser Jesus, vilket stämmer med mitt material. Men en stark religiös socialisation är inte en nödvändig förutsättning för en religiös vision. Många av informanterna hade knappast fått någon religiös fostran. Deras upplevelser var av ett annat slag, som kan kallas abstrakta eller ostrukturerade visioner av exempelvis ljus.

Man ser det tydligt i fallet Agneta, som i en psykisk chocksituation med ”ångest och självmordstankar” fick en ljusupplevelse och åtföljande lyckokänslor. Hur skulle upplevelsen tolkas? ”Gudsbegreppet fanns ju inte hos mig”, skriver hon. En första tolkning var att det rörde sig om en manisk psykos. Med hjälp av en präst förstod Agneta senare att det var en gudsupplevelse. Det mest centrala innehållet i ljusvisionen var förlåtelse av henne själv och andra samt upprättelse, ord som väl passar in på den kris som hon av sekretessskäl föredrar att inte närmare beskriva.

Även Siv växte upp i ett hem där, med hennes egna ord, ordet ”religion” inte nämndes under de tjugo år hon bodde hemma. Det framgår dock att Siv under några tillfällen i sitt liv grubblat över Guds existens. Största krisen i Sivs liv inträffade när hon stod inför skilsmässa, kort tid därefter drabbades hon av svår reumatisk värk, fick identitetsproblem m.m. Dagligen vände hon sig till Gud i bön om hjälp. En kväll, utan förvarning, mötte hon Gud i form av ”en kolossal kraft” som gav henne psykisk styrka att härda ut. Även de somatiska besvären avtog med tiden.

Olov är det tredje exemplet i denna grupp med abstrakta upplevelser. I hans dokument finns inte heller några uppgifter om att han har fått någon religiös fostran under barndoms- och uppväxttiden. Däremot visade han ett intresse för parapsykologiska fenomen under tonåren. Hörnstenarna till en spirande livsåskådning lades med bland annat en orubblig tro på reinkarnation. Under studentåren sökte han mer aktivt efter en fungerande livssyn och fann den till slut i Martinus lära. Under denna tid plågades han mycket av social isolering. Mitt i detta sökande och i detta ”ensamhetens mörker” fick Olov sin gudsupplevelse. Den händelse som dagen före tycks ha fungerat som ett slags ”trigger” för upplevelsen var en liten lapp i en telefonkiosk, som han av inre uppmaning öppnade. På lappen stod: ”Jesus älskar dig.” Dagen därpå, när Olov försökte slappna av, fick han en ”brummande” känsla, därefter stillhet och en röst som tröstade. Samtidigt syntes ett slags ljus.

Jag skall avsluta dessa exempel med ytterligare en informant, som fick en så kallad naturmystik upplevelse, dvs. en förnimmelse av ett slags allenhets med naturen. Det handlar om Alice (en pseudonym, liksom alla andra namn). I Alices barndom praktiserades inte direkt någon religion, men barnen lärde sig de traditionella psalmerna och bad regelbundet aftonbön. Största krisen under uppväxttiden inträffade när Alice i slutet av 1940-talet drabbades av tuberkulos, en sjukdom som krävde några års behandling. Liksom i många andra fall avtog det religiösa engagemanget efter giftermålet – de sorglösa årens tid. De svåra åren kom strax efter mitten av 1970-talet. Först dog modern. Moderns tack-samhetsbön och tillit till Gud gjorde ett djupt intryck på Alice. Året därpå fick hennes make be-

sked om en livshotande sjukdom. Komplikationer tillstötte och maken blev medvetslös. Alice refererar till denna tid med uttrycket ”själens mörka natt”, några ord av den store katolske mystikern Johannes av Korset. Liksom 1500-talsmystikern menar Alice att tillståndet är förknippat med en intensiv upplevelse av Guds frånvaro. Dagen efter makens bortgång kände Alice det som om hon inte var ensam hemma. På samma gång syntes ett ljus, som om sommaren var där medan det snöade ute, ”det goda värmande ljuset”. För Alice innebar detta en förvisning om att hennes make nu var i goda händer.

I det nya liv som följer kände Alice sig tilltaland av bilder av den unge uppståndne Kristus, som på sätt och vis symboliserade hennes egen uppståndelse. Religionen spelade en betydligt större roll i hennes nya liv: bibelstudier, ökat gudstjänstliv, intresse för religiös konst. Så gick åtta år i ensamhet. I slutet av denna period tvingades Alice till en ny förändring, nu beroende på ett fel på halskotpelaren. Vid denna tidpunkt fick Alice sin naturmystika, vackert beskrivna upplevelse. Det var en sen kväll i början av maj 1985.

Klockan var nära elva på kvällen då jag råkade titta ut genom ett fönster. Himlen var gråmulen och i skymningen var allt lugnt och stilla. Bakom svarta blanka fönsterrutor hade människor gått till vila, men från ett och annat fönster lyste en lampa svagt.

Jag har hela mitt liv levat i ett slags vänskapsförhållande till träd och delar förtroligt tillvaron med de björkar och tallar som växer utanför huset, där jag bor.

Min blick stannade plötsligt vid en av tallarna. En husrad skymde själva stammen, och jag såg endast trädets krona. Den lyste flammande röd i ett starkt glödande ljus. Eldfärgade ljuslågor liksom förtärde tallens topp. Vågor av ljus var koncentrerade till trädets krona.

Jag såg tydligt från mitt fönster tallgrenar och barr starkt förstörade. Barren tycktes mig knappt en dm långa – självlysande och gnistrande röda. Jag såg också fästena till grenarna och avståndet mellan barren.

De andra träden i min närhet såg ut som vanligt. Björkarna stod där kala och stumma i väntan på vårens lövsprickning och grönska. Dagens sena timme höll på att glida över i nattens mörker och tystnad.

Jag stod andlöst stilla med blicken fäst på denna talltopp som verkligen brann av eld och glöd – men utan att förtäras och förkolna till aska.

En känsla av fullständig harmoni och glädje genomströmmade mig dessa sekunder innan det glödande ljusskenet sakta löstes upp och försvann. Hela mitt jag var i stark förening med en oförstörbar universell helhet, där allt var evigt och odödligt.

Som vi såg ovan utgick detta empiriska studium av religiösa visioner främst från det insamlade materialet. Ett sådant upplägg kallas en induktiv metod. Syftet med den är att så småningom komma fram till ett nytt perspektiv på det fenomen man vill studera. Genom ständiga jämförelser av det insamlade materialet kan man då nå fram till generella drag bland de undersökta fallen. Det är uppenbart att den akuta krisen är den mest konstanta faktorn före visionen. Krisen kan betraktas som den motivationella utgångspunkten i den process som utmynnar i en religiös vision. De mest frekventa motiven i berättelserna är behov av kärlek, ofta en kompensation för en saknad moders- eller faderskärlek, behov av mening, dvs. en fungerande livsåskådning eller gudsbild; behov av bekräftelse, t.ex. av en tidigare förnimmelse av gudomlig närvaro; behov av tröst i en svår livssituation. Den jämförande analysen utmynnar sedan i en psykologisk teori om religiösa visioner. Utifrån denna teori är relationen mellan kris och vision denna: Visionen skapar ordning i ett psykologiskt system i kaos. Det kan mycket väl röra sig om en

psykologisk motsvarighet till fysiologiska processer av typen att kroppstemperaturen regleras genom svettning när kroppen är för varm och genom frosskakningar när kroppen är för kall. På liknande sätt försöker det psykologiska systemet att uppnå jämvikt eller homeostas, som självfallet också kan uppnås på många andra sätt. Religiösa gestalter som t.ex. Jesus eller änglar är med andra ord den symboliska representationen för ordning. Hela processen är ett uttryck för vad som kallas personlighetens syntetiska funktion att upprätthålla jämvikt eller homeostas inom personligheten. Aldrig förr har diktarens ord blivit tydligare: ”Natten är dagens mor. Kaos är granne med Gud” (Erik Johan Stagnelius).

Om vi återvänder till Elsas vision av Jesus, som artikeln inleddes med, så kan först konstateras att den ligger några decennier tillbaka i tiden. Då fanns det många i det svenska prästerskapet som hade svårt för att hantera intensiva upplevelser av gudomlig närvaro. Prästen Anders råd gav inte Elsa något stöd. Idag tror jag att situationen är en annan. Det finns en större beredskap att ta sådana upplevelser på allvar. Den som har fått berättarens förtroende bör hjälpa vederbörande att integrera den omvälvande upplevelsen med verklighetsuppfattningen. Annars riskerar man att leva i två verkligheter: den man har socialiserats till och den intensiva förnimmelser av gudomlig närvaro. Det är alls inte nödvändigt att ta ställning till sanningsfrågan, om det verkligen var Jesus som uppenbarade sig för henne. Det viktigaste är att upplevelsen var sann för Elsa. Liksom så många andra i dagens Sverige vill hon bli tagen på allvar.

Summary

The article is a short presentation of a larger study, based on questionnaires, letters, and short biographies written by 92 ordinary Swedish citizens. Most of them had visions of Jesus or of angels and “divine light”. The questionnaires focus on changes concerning religious activity, attitude towards the Bible, concept of God and religious orientation. The author has chosen to describe 35 cases in the form of short biographies, integrating both quantitative and qualitative data. Since more than 90% of all informants mentioned a crisis prior to the religious vision, the focus in this study is on the relationship between life-crisis and religious vision. Psychologically speaking, religious visions can be regarded as autosymbolic representations of intrapsychic conflicts. Visions of Jesus, angels, or the divine light, are symbolic representations of order, as against chaos. In almost all cases the vision brings an end to the life-crisis, ends chaos, and establishes order. This strong relation between an acute life-crisis and the religious vision reminds us of a poem with the headline “Friend, in moments of devastation”, written by the well-known Swedish poet Erik Johan Stagnelius (1793-1823): “Therefore rejoice, o friend, and sing in the darkness of sorrow: The night is the mother of day, Chaos lives next to God.”